

Edukacija i indoktrinacija

Paškoto, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:845794>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-06**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Mario Paškoto

Edukacija i indoktrinacija

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za filozofiju

Mario Paškoto

Matični broj: 0009080549

Edukacija i indoktrinacija
(DIPLOMSKI RAD)

Studij: diplomski sveučilišni studij filozofije i engleskog jezika i književnosti (nastavnički smjer)

Mentorica: prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Rijeka, rujan 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao rad pod naslovom *Edukacija i indoktrinacija* te da sam njegov autor.

Svi dijelovi rada, ideje i nalazi koji su u radu citirani ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studenta: Mario Paškoto

Datum: rujan 2023.

Vlastoručni potpis: _____

SADRŽAJ

SAŽETAK

UVOD	1
1. OBRAZOVANJE, ODGOJ, EDUKACIJA	3
2. INDOKTRINACIJA I SRODNE PRAKSE.....	6
3. DEFINICIJA INDOKTRINACIJE I PROBLEM DEMARKACIJE.....	9
4. DVA PRISTUPA DEFINIRANJU INDOKTRINACIJE	12
4.1. OBJEKTIVISTIČKI PRISTUP.....	12
4.2. KONTEKSTUALISTIČKI PRISTUP	15
5. KRITIČKO MIŠLJENJE I RACIONALNA AUTONOMIJA KAO OBJEKTIVNA SVRHA EDUKACIJE?.....	18
6. DVA LICA INDOKTRINACIJE	21
6.1. NE-EDUKACIJSKA I NEPOŽELJNA INDOKTRINACIJA.....	21
6.2. EDUKACIJSKA I „POŽELJNA“ INDOKTRINACIJA	23
6.2.1. EDUKACIJA VOJNIKA	23
6.2.2. POUČAVANJE NAVIKAMA I VRIJEDNOSTIMA	26
ZAKLJUČAK	29
LITERATURA.....	31
INTERNETSKI IZVORI	32

SAŽETAK

O indoktrinaciji često govorimo, a pitanje je razumijemo li taj pojam. Uronjeni u kulturu koja promiče kritičko mišljenje, pretpostavljamo da indoktrinacija ne može biti smatrana poželjnom. Nedostatak kritičkog pristupa glavni je razlog zbog kojega je mnogi od nas opisuju kao lošu, nepoželjnu i ne-edukacijsku praksu. Smatram da takav opis nije uvijek opravdan i upravo zbog toga želim potaknuti čitatelja na dublje promišljanje o *indoktrinaciji* i praksi koju taj pojam označuje. U ovom radu uspoređujem indoktrinaciju sa srodnim praksama, naglašavam problem definiranja indoktrinacije, govorim o razvoju tog pojma kroz povijest te opisujem dva pristupa definiranju istoga – *objektivistički* i *kontekstualistički* pristup. Uz navedeno, stavljam naglasak na ulogu konteksta u interpretaciji indoktrinacije i nastojim pokazati da je u određenim situacijama možemo smatrati poželjnom edukacijskom praksom.

Ključne riječi: *indoktrinacija, edukacija, vjerovanje, usađivanje, kritičko mišljenje*

SUMMARY (Education and Indoctrination)

We often talk about indoctrination, but the question is whether we understand this concept. Immersed in a culture that promotes critical thinking, we assume that indoctrination cannot be considered desirable. The lack of critical approach is the main reason why most of us describe it as bad, undesirable and non-educational. I believe that this description is not always accurate and this is precisely why I want to encourage the reader to think deeply about the term *indoctrination* and the practice it denotes. In this thesis, I compare indoctrination with similar practices, emphasize the problem of defining indoctrination, talk about the evolution of the concept and describe two approaches to defining it – the *objectivist* and the *contextualist* approach. I also place great emphasis on the role of context in the interpretation of indoctrination and try to show that, in certain cases, it is possible to think of indoctrination as a desirable educational practice.

Key words: *indoctrination, education, belief, inculcation, critical thinking*

UVOD

Indoktrinacija je jedan od onih pojmova zbog kojeg se velikoj većini ljudi upali crvena lampica u glavi. Kada čujemo taj pojam, automatski pomišljamo da se radi o nedopustivoj praksi koja ne može imati plemenitu svrhu i koju bi svaki pravi edukator trebao izbjegavati. Smatra se da *indoktrinirati* znači uskratiti nekoga na određeni način, a na *indoktrinatora* se gleda kao na osobu koja ima isključivo negativan utjecaj na one koje poučava. Iako je vrlo često slučaj da se osobe upitnih namjera koriste indoktrinacijom kako bi stvorile masu koja razmišlja na jednak način, postavlja se pitanje treba li nas to navesti na zaključak da se radi o negativnoj i ne-edukacijskoj praksi koju treba potpuno izbaciti iz uporabe. Rijetki dobro promisle o toj praksi i načinima na koje se koristi prije nego što donesu zaključak o tome što ona točno jest.

Glavni cilj ovog rada je pokazati da je indoktrinacija puno složenija nego što se to čini na prvi pogled. Ona je sredstvo kojim se često žele ostvariti neki upitni, pa čak i nemoralni ciljevi, ali to ne znači da bi zbog toga trebala nositi etiketu nepoželjne i ne-edukacijske prakse. Naravno da u slučaju samodopadnog nastavnika koji učenike „puni“ vlastitom ideologijom možemo govoriti o nepoželjnoj indoktrinaciji koja ne zaslužuje biti nazvana edukacijskom praksom, međutim, što je sa situacijama kada je nužno ili poželjno u nekoga „usaditi“ određena vjerovanja? Je li situacija takva da baš svako indoktriniranje zaslužuje osudu? Je li indoktrinacija uistinu nespojiva s edukacijom? Kako uopće u određenim slučajevima odrediti educiramo li ili indoktriniramo osobu? To su neka od pitanja kojima ću se u ovom radu baviti.

Rad započinje poglavljem u kojem razjašnjavam pojmove *obrazovanje*, *odgoj* i *edukacija*. Smatram da je važno razjasniti te pojmove zato što oni predstavljaju kontekst unutar kojega se indoktrinacija pojavljuje. Nakon toga, u drugom poglavlju, uspoređujem indoktrinaciju sa srodnim praksama – s *propagandom*, *ispiranjem mozga* i *uvjetovanjem*. Ta usporedba pomaže da se dobije dojam o tome što je za indoktrinaciju karakteristično odnosno što ju čini drukčijom od sličnih praksi. U trećem poglavlju predstavljam različite definicije indoktrinacije te pokazujem kako je taj pojam vrlo teško definirati (i odvojiti od edukacije). Uz navedeno, ukratko prikazujem kako se pogled na tu praksu mijenjao kroz povijest.

Nakon što sam pokazao da je indoktrinacija problematičan i nejasan pojam, prelazim na četvrto poglavlje u kojem analiziram dva pristupa definiranju tog pojma. Prvi pristup koji opisujem je *objektivistički* pristup. Zastupnici tog pristupa smatraju da postoji određena srž koja indoktrinaciju čini indoktrinacijom i trude se otkriti tu srž kako bi mogli formulirati objektivnu definiciju indoktrinacije. Za jedne je presudan *sadržaj*, za druge *metoda*, za treće *namjera*, a za četvrte *posljedica*. Osim objektivističkog pristupa, opisujem i *kontekstualistički* pristup koji stavlja naglasak na kontekst unutar kojega se indoktrinacija odvija. Također izražavam preferenciju prema kontekstualističkom pristupu zato što smatram da ćemo bolje razumjeti indoktrinaciju uzmemo li u obzir vremenski period i stavove društva.

U petom poglavlju opisujem kulturu kritičkog mišljenja koja je „igrala“ važnu ulogu u stvaranju negativnog pogleda na indoktrinaciju. Ondje se vidi kako kontekst utječe na poimanje određene prakse. Na samom kraju, u šestom poglavlju, predlažem pogled na indoktrinaciju kao na praksu koja ima dva „lica“. Prvo opisujem situacije u kojima je ona opravdano smatrana nepoželjnom i ne-edukacijskom praksom, a nakon toga opisujem situacije u kojima ona, unatoč manjku kritičkog pristupa, zaslužuje biti smatrana poželjnom edukacijskom praksom (čak i u liberalnim društvima).

Nadam se da će ovaj rad čitatelja potaknuti na dublje razmišljanje o indoktrinaciji i vlastitom pogledu na tu praksu.

1. OBRAZOVANJE, ODGOJ, EDUKACIJA

Budući da je tema ovoga rada *Edukacija i indoktrinacija*, očekuje se da on započne s pokušajem definiranja i razjašnjavanjem pojma *edukacija* te srodnih pojmova kao što su *obrazovanje* i *odgoj*. Ti su pojmovi nezaobilazni kada govorimo o indoktrinaciji i važno je barem približno odrediti njihovo značenje kako bi se razumio kontekst unutar kojega dolazi do indoktrinacije.

Započet ću s pojmom *obrazovanje* zato što mi se čini da se taj pojam najčešće koristi. Svima nam je taj pojam poznat iz sintagmi kao što su, primjerice, *osnovnoškolsko obrazovanje* ili *visoko obrazovanje*. Ono što nam često pada napamet kada čujemo taj pojam je stjecanje znanja u određenoj ustanovi (kao što je škola ili fakultet), ali to nije nužan uvjet da obrazovanje nastupi. Do obrazovanja dolazi i u kući i na ulici; ukratko, obrazujemo se u svakom trenutku života u kojem stječemo određena znanja i proširujemo vlastitu spoznaju.¹ Prema *Hrvatskoj enciklopediji*, obrazovanje podrazumijeva „stjecanje znanja i razvijanje sposobnosti“.² Obrazujemo se, dakle, onda kada se obogaćujemo znanjem (ili znanjima) te kada usvajamo tehnike i „alate“ koji nas čine sposobnijima. Aleksandra Golubović nudi jednostavnu definiciju koja vrlo dobro zahvaća taj pojam. Ona ga opisuje kao „intelektualni razvoj pojedinaca“ te time stavlja naglasak upravo na usvajanje znanja i tehnika koji su zaslužni za proširivanje naše spoznaje.³ Dakle, možemo reći da obrazovanje uključuje učenje činjenica o svijetu, usvajanje teorija, upoznavanje s metodologijom, tehnikama i slično. Iako je sve navedeno potrebno za napredak pojedinca i čovječanstva, ne smijemo zaboraviti da to nisu jedine stvari koje čovjek kroz život mora usvojiti. Ovime dolazimo do *odgoja*.

Odgoj je također vrlo čest pojam, a možda mu je najbolje pristupiti kroz pridjev *odgojno-obrazovno*. U mnogim se slučajevima naglašava da su škole *odgojno-obrazovne* ustanove, a ne samo *obrazovne* ustanove, što znači da njihov zadatak nije samo obrazovati, nego i odgojiti djecu. Na temelju navedenoga, može se reći da se odgoj odnosi na ono što

¹ Možemo navesti tri različita tipa obrazovanja – *formalno*, *neformalno* i *informalno*. *Formalno obrazovanje* odnosi se na stjecanje znanja i vještina u obrazovnim sustavima kao što su škole i fakulteti. Takvo je obrazovanje jasno definirano i uključuje dodjelu diplome ili potvrde. *Neformalno obrazovanje* podrazumijeva organizirano stjecanje znanja i vještina kroz programe koji ne pripadaju formalnome sustavu. Ovdje bismo, primjerice, mogli navesti tečajeve i radionice. Treći tip obrazovanja naziva se *informalno obrazovanje*, a ono podrazumijeva spontano obrazovanje do kojega dolazi na dnevnoj bazi. Dakle, ovaj tip obrazovanja obuhvaća znanja i vještine koje stječemo kroz iskustvo, komunikaciju i odnose.

² Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44619> (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

³ Golubović (2010), str. 612.

obrazovanje ne obuhvaća. Drugim riječima, poučavanje osobe o važnim činjenicama dovest će do obrazovane osobe, ali nećemo moći reći da smo time stvorili odgojenu osobu. Dok je cilj obrazovanja stvoriti osobu koja posjeduje znanja i sposobnosti, cilj odgoja je „izgrađivanj[e] potpunih i uljuđenih ljudskih osobnosti“.⁴ Vidimo da je kod odgoja ključno oblikovanje čovjekove *osobnosti*. To dolazi do izražaja i u definiciji *Hrvatskog jezičnog portala* gdje se odgoj opisuje kao „svjesno djelovanje na mlado biće u nastojanju da stekne osobine, navike prikladne u društvu“.⁵ Dakle, do odgoja dolazi onda kada odgojitelj oblikuje osobnost odgajnika tako što mu prenosi vrijednosti i navike koje su cijenjene u društvu u kojem žive. Tek onda kada osoba razumije koje su vrijednosti važne za opstanak društva u kojem živi i djeluje u skladu s tim vrijednostima, možemo govoriti o odgojenoj osobi. Moguće je na odgoj gledati i kao na obrazovanje koje je oplemenjeno vrijednostima, ali u svakom je slučaju bitno uključiti *vrijednosti* u njegovu definiciju.⁶

Sada se postavlja pitanje što bi bila *edukacija*. Naravno, ne postoji konsenzus oko toga na što se točno taj pojam odnosi i što sve obuhvaća, ali ovdje ću ponuditi definiciju edukacije koju smatram zadovoljavajućom. Jedna od rječničkih definicija edukaciju opisuje kao „razvijanje tjelesnih, umnih i moralnih sposobnosti; obrazovanje, odgoj, školovanje“.⁷ Iako se u sklopu ove definicije pojavljuje velik broj sinonima, što može djelovati zbunjujuće, ona je zanimljiva zato što nudi široko shvaćanje pojma *edukacija*. Ona se iz ove definicije može shvatiti kao skup utjecaja koji su usmjereni na razvitak različitih aspekata ljudskog bića. Na nju možemo gledati kao na pojam koji obuhvaća i pojam odgoja i pojam obrazovanja odnosno uključuje proces prenošenja znanja, ali i vrijednosti.⁸ Dakle, možemo reći da *educiramo* neovisno o tome objašnjavamo li osobi proces fotosinteze ili je želimo naučiti kako se treba ponašati.

Ključno u tom procesu je da je on usmjeren prema nekom poboljšanju. *Educiramo* kako bismo ostvarili napredak, ali problem nastaje kada se postavi pitanje što se može smatrati napretkom. Neki mogu određeni proces smatrati edukacijom zato što prema njihovom mišljenju dovodi do pozitivnih ishoda, ali drugi će isti takav proces prozvati ne-

⁴ Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727> (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

⁵ Hrvatski jezični portal, https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtjXhA%3D&keyword=odgoj (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

⁶ *Vrijednosti* možemo definirati kao kvalitete kojima bi čovjek trebao težiti.

⁷ Hrvatski jezični portal, https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fF1nWBc%3D (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

⁸ U engleskom se jeziku taj pojam često koristi kao krovni termin koji obuhvaća i odgoj i obrazovanje.

edukacijskim zato što po njihovom mišljenju ne dovodi do nikakvih pozitivnih ishoda odnosno poboljšanja. Kada, onda, možemo govoriti o edukaciji, a kada ne? Koje metode i prakse ona obuhvaća? Mogu li prakse kao što je indoktrinacija biti smatrane dijelom edukacije? Ovdje odgovori ovise o stajalištu osobe koja poučava.

Navedenih ćemo se pitanja dotaknuti u nastavku rada, a za sada je dovoljno edukaciju shvatiti kao proces koji obuhvaća i odgoj i obrazovanje, a teži ostvarenju napretka.

2. INDOKTRINACIJA I SRODNE PRAKSE

Uz poželjne prakse, postoje i određene moralno upitne prakse koje se koriste kako bi se ostvarili neki (navodno) edukacijski ciljevi. Drugim riječima, dok su neke prakse općeprihvaćene u odgojno-obrazovnom procesu i smatraju se poželjnim (primjerice *diskusija*), drugima se osporava status *edukacijskih* praksi zato što, prema mišljenju većine, nemaju plemenite ciljeve. U tu kontroverznu skupinu spadale bi prakse kao što su *indoktrinacija, propaganda, ispiranje mozga i uvjetovanje*. Iako se razlikuju po načinu na koji se provode, ono što je tim praksama zajedničko je njihova upitna priroda i činjenica da postoje rasprave o tome radi li se o edukacijskim praksama.⁹ Svaka od njih uključuje ili uporabu sile, ili svojevrsnu manipulaciju, ili zabludavanje, ili „prilagođavanje“ istine te kao takve vrlo često nailaze na neodobravanje od strane javnosti, a posebice od strane edukatora.¹⁰ U narednim ću odlomcima opisati te prakse.

Za početak, dat ću pojednostavljenju definiciju indoktrinacije samo kako bismo je mogli usporediti sa srodnim praksama. U kasnijim se poglavljima detaljnije bavim problemom definiranja indoktrinacije, a za sada ću je definirati kao usađivanje upitnih vjerovanja bez nuđenja razloga i bez propitkivanja. Dakle, ako osoba pokušava usaditi određeno vjerovanje tako što ga prezentira kao jedinu mogućnost i izbjegava ući u razgovor o razlozima i alternativama, tada možemo reći da ona indoktrinira. Kao primjer možemo navesti nastavnika koji uvjerava učenike da trebaju prihvatiti određenu komunističku ideju, a to ne potkrjepljuje razlozima niti dovodi u pitanje. Dakle, radi se o slučaju gdje nastavnik inzistira na usvajanju određene ideje, ali izbjegava ponuditi razloge za prihvaćanje iste i ne ostavlja prostora za razmatranje alternativnih ideja. Njegov je glavni cilj da učenici prihvate navedenu ideju bez obzira imaju li dobre razloge za to. Čini mi se da ovaj primjer dovoljno dobro predstavlja slučaj indoktrinacije.

Kada govorimo o praksama srodnima indoktrinaciji, možda bi bilo najbolje krenuti od *propagande*.¹¹ Rječnik je definira kao „organizirano širenje usmenim ili pismenim putem (političkih, privrednih, vjerskih, poslovnih, umjetničkih itd.) ideja radi oblikovanja javnog

⁹ Neki će ih prihvatiti kao edukacijske prakse. Sve ovisi o tome što je za određenu osobu *edukacija* i što smatra njezinom svrhom.

¹⁰ Pod izrazom *edukator* podrazumijevam bilo koga tko ulaže trud kako bi nekoga odgojio ili obrazovao.

¹¹ Više o *propagandi* vidi u: Snow (2019).

mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva; promidžba, promičba“.¹² Dakle, radi se o organiziranom promicanju nekih ideja ili poruka koje je popraćeno željom da se unutar skupine koja je tom sadržaju izložena stvori određeno mišljenje. Dobar primjer propagande je postavljanje plakata sa slikom Velikog Brata koje pronalazimo u poznatoj Orwellovoj distopiji – romanu *1984*. Slika Velikog Brata služi kao podsjetnik na to da građani moraju ostati odani Partiji i služi kao sredstvo koje stalno podsjeća na to koja je strana ona prava. Ovdje se radi o fikciji, ali takva se propaganda koristila i u stvarnome svijetu, posebice u vrijeme ratova i u razdobljima velikih društvenih promjena. Tako su, primjerice, Nijemci bili izloženi plakatima ispunjenim porukama koje veličaju tadašnji režim. Cilj je, kao i u Orwellovoj distopiji, bio oblikovati javno mišljenje odnosno postići da narod vjeruje u ono u što se želi da vjeruje. Iako će mnogi u svakodnevnom govoru reći da je ovo slučaj indoktrinacije, razlika među tim pojmovima ipak postoji. Istina je da i *propaganda* i *indoktrinacija* uključuju promicanje određene ideje sa željom da se ta ideja usvoji, ali razlika leži u načinu na koji se to čini. Propaganda se može provoditi putem različitih medija kao što su usmena i pisana riječ, slika, film, igrica i tako dalje. Indoktrinacija je u tom smislu nešto ograničenija; ona podrazumijeva direktniji utjecaj na recipijenta. Sasvim je uobičajeno reći da slika ili igrica propagiraju određenu ideju, ali teško je takav utjecaj nazvati indoktrinacijom.

U onim društvima u kojima se poseže za propagiranjem može doći i do *brainwashinga* odnosno *ispiranja mozga*.¹³ Ispiranje mozga može se definirati kao „nasilni postupak i metoda kojom se lomi nečija volja ili uvjerenje“.¹⁴ Ono što je ključno u ovoj definiciji je *lomljenje volje ili uvjerenja*. Dakle, radi se o postupku čiji je cilj reprogramirati nečiji mozak odnosno „izbrisati“ ono što je do tada u njemu bilo te usaditi neka nova (i navodno poželjna) uvjerenja. „Preobraćivanje“ Winstona u, ponovno, Orwellovoj *1984*. može poslužiti kao dobar primjer takve prakse. Slamanje volje i mijenjenje sadržaja nečijeg uma nije jednostavno, pa zbog toga dolazi do uporabe sile, mučenja, izgladnjivanja i slično. Ispiranje mozga uključuje i neki oblik razgovora s osobom na koju želimo utjecati, ali sam razgovor nikada nije dovoljan za ostvarivanje postavljenog cilja u potpunosti. Kako bi se u što kraćem roku i na što uspješniji način reprogramirao nečiji mozak nisu dovoljne samo prihvatljive metode kao što je razgovor, već presudnu ulogu imaju okrutne i nasilne metode. Iako *ispiranje mozga* i *indoktrinacija* dijele neke od karakteristika, oni se razlikuju po tome što se indoktrinacija ne oslanja na nasilje. Indoktrinacija je općenito nenasilna praksa, dok ispiranje mozga nužno uključuje

¹² Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

¹³ Za detaljnu analizu *ispiranja mozga*, vidi: Zvonarević (1975).

¹⁴ Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

nasilje ili prisilu. Prema Mladenu Zvonareviću, ono je nehuman postupak koji uključuje tri vrste pritiska – fizički, socijalni i psihološki.¹⁵ Indoktrinacija, s druge strane, može proći bez vršenja takvih pritisaka na osobu. Također, moglo bi se reći da se razlikuju po opsegu; ispiranje mozga uključuje više različitih praksi (pa tako može uključivati i indoktrinaciju), dok na indoktrinaciju češće gledamo kao na zasebnu praksu, a ne kao na skup praksi.

Kao srodan pojam javlja se i *uvjetovanje*. Postoji velika vjerojatnost da netko situaciju u kojoj pojedinac počinje reagirati u skladu sa zahtjevima osobe koja poučava protumači kao slučaj indoktrinacije, a ustvari se radi o slučaju uvjetovanja. I jedna i druga praksa podrazumijevaju nečiji utjecaj i proces usađivanja, ali postoji temeljna razlika. John Wilson daje primjer koji dobro ilustrira navedenu razliku. Primjer glasi:

„[...] ako na nelegitiman način (što god bi to značilo) uvjerim dijete da će ga Bog kazniti zbog masturbacije, radi se o indoktrinaciji; ako mu samo usadim strah ili odbojnost prema tom činu, radi se o uvjetovanju.“¹⁶

Pretpostavimo da dijete iz primjera odluči izbjegavati masturbaciju u oba slučaja; tada je teško odrediti što je uzrok tog izbjegavanja. Za određivanje o čemu se točno radi važno je „zaviriti“ u um djelatnika. U slučaju uvjetovanja dijete izbjegava masturbaciju zato što mu se razvila svojevrsna odbojnost prema tom činu, a ne nužno zato što je usvojilo vjerovanje da će ga Bog kazniti. S druge strane, u slučaju indoktrinacije, dijete izbjegava masturbaciju zato što se „predalo“ tom vjerovanju.¹⁷ Uvjetovanje se, dakle, razlikuje od indoktrinacije zato što je cilj osigurati pojavu određenog *ponašanja* bez obzira na to hoće li osoba usvojiti uvjerenje ili neće.

Iako indoktrinacija dijeli karakteristike s još mnogim praksama, smatram da je uspoređivanje s *propagandom*, *ispiranjem mozga* i *uvjetovanjem* dovoljno kako bi se dobila okvirna slika o karakteristikama te prakse. U sljedećem ću poglavlju staviti veći naglasak na definiciju indoktrinacije.

¹⁵ Zvonarević (1975), str. 27.

¹⁶ Wilson (1972), str. 14.

¹⁷ *Isto*.

3. DEFINICIJA INDOKTRINACIJE I PROBLEM DEMARKACIJE

Riječ *indoktrinacija* koristi se vrlo često. Pojavljuje se u različitim kontekstima, ali najčešće je vezujemo za one situacije u kojima se određenoj osobi (najčešće djetetu) na upitan način usađuju ideje koje su vjerski, politički ili moralno obojene. Kao primjere slučajeva koje će javnost prozvati indoktrinacijom možemo navesti slučaj svećenika koji želi uvjeriti svoje slušatelje da će nevjernici završiti u paklu, nastavnika koji poučava povijest u „anti-američkom tonu“ i, primjerice, roditelja koji uči dijete da djeluje isključivo u skladu s Kantovim idejama. U svakom od navedenih slučajeva osoba usađuje određenu ideju kao da se radi o očiglednoj istini, dok se u stvarnosti radi o kontroverznoj i upitnoj ideji koja je stvar osobne prosudbe ili preferencije. Dakle, riječ se najčešće koristi onda kada govorimo o praksi koja uključuje usađivanje upitnih vjerovanja (ili usađivanje vjerovanja na upitan način) te ju se zbog toga opisuje kao praksu koja ne pripada edukaciji.

Pogledamo li u rječnike, shvatit ćemo da se pojam *indoktrinacija* može definirati na više različitih načina te da ga je vrlo teško „zahvatiti“ definicijom. Na stranici *Hrvatske enciklopedije* možemo pronaći nekoliko definicija indoktrinacije. Ona se primarno definira kao „poučavanje, uvođenje u doktrinu“.¹⁸ Ovakvo je shvaćanje indoktrinacije neutralno i nema nikakvu negativnu konotaciju. *Indoktrinacija* i *poučavanje* koriste se kao sinonimi. Međutim, druge dvije definicije opisuju indoktrinaciju kao negativan proces. Prema drugoj definiciji, indoktrinacija je „svrhovito usađivanje neke ideologije; zadojenost“, a prema trećoj ona je „namjerno zavođenje u znanstv. zabludu; »prilagođivanje« znanosti prema trenutačnom interesu“.¹⁹ Ovakvo se shvaćanje u velikoj mjeri razlikuje od prve definicije zato što naglašava zabludivanje i upitnu prirodu indoktrinacije te namjeru i interes osobe koja ju provodi. Dok se u prvoj definiciji indoktrinacija izjednačuje s poučavanjem, u druge dvije opisana je kao proračunata i loša praksa koja je u suprotnosti s onime što obično smatramo poučavanjem. *Cambridge Dictionary* indoktrinaciju opisuje kao „proces ponavljanja ideje ili uvjerenja sve dok ih netko ne prihvati bez kritiziranja ili propitkivanja“,²⁰ a *Oxford Learner's Dictionary* je definira kao „proces prisiljavanja osobe da prihvati određeno vjerovanje ili skup

¹⁸ Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27332> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indoctrination> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.) Definicije iz rječnika prevedene su na hrvatski jezik. Isto vrijedi i za ulomke iz djela na engleskom jeziku.

vjerovanja ne dozvoljavajući joj da razmotri alternative“.²¹ Možemo primijetiti da se u ovim definicijama naglasak stavlja na usvajanje ideja bez propitkivanja i bez kritičkog pristupa onome što se usvaja.

Većina navedenih definicija odgovara našoj svakodnevnoj uporabi pojma, ali čini se kao da se neutralna definicija koju nudi *Hrvatska enciklopedija* ne uklapa u tu priču. Osoba se može zapitati kako je moguće indoktrinaciju izjednačiti s poučavanjem kada se ta dva pojma po mnogočemu razlikuju. Jedna od tih praksi, pomislit ćemo, nema što tražiti u našim učionicama, dok je druga poželjna i sasvim uobičajena. Međutim, za navedenu definiciju postoji i objašnjenje. Indoktrinacija nije oduvijek bila smatrana „lošom“ praksom; točnije, tek je u suvremeno doba dobila tu negativnu konotaciju. Richard Gatchel ističe da su u srednjem vijeku pojmovi *indoktrinacije* i *edukacije* referirali na istu praksu.²² Tada je Crkva imala velik utjecaj na obrazovanje, a obrazovanje se svodilo na usađivanje i usvajanje crkvenog nauka odnosno *doktrine*. Educirati nekoga značilo je indoktrinirati ga – glavni cilj bio je usaditi u čovjeka temeljne ideje kršćanstva. Kako su se kroz naredna stoljeća pogledi na obrazovanje počeli mijenjati, nastajale su i nove teorije o tome čemu bismo kao društvo trebali težiti kada je u pitanju obrazovanje. Počelo se govoriti o demokraciji i demokratskom obrazovanju, a pojam indoktrinacije počeo se vezivati isključivo za nedemokratske odnosno autoritarne sustave.²³ Na obrazovanje se počelo gledati kao na složeniji proces koji bi trebao nadići puko usađivanje ideja, a indoktrinacija je proglašena glavnim sredstvom „loših“ autoritarnih sustava. Tako je indoktrinacija dobila svoje pejorativno značenje i postala nepoželjna.

Iako se čini da smo time povukli granicu između edukacije i indoktrinacije, ta granica ostaje nejasna. Mnogobrojne definicije u rječnicima i različita uporaba riječi kod različitih ljudi pokazuje da još uvijek nismo jasno odredili koje slučajeve treba smatrati edukacijom, a koje prozvati indoktrinacijom. Možemo se pitati indoktriniramo li kada poučavamo o važnosti življenja u skladu s Božjim zapovijedima? Indoktriniramo li kada *djecu* poučavamo o tome? Indoktriniramo li kada u učenike usađujemo proizvoljna pravila ponašanja? Indoktriniramo li kada u poučavanju inzistiramo na nekoj teoriji koja se u budućnosti pokaže točnom? Indoktriniramo li kada ne spomenemo jednako vjerojatnu alternativu? To su samo neka od pitanja koja se javljaju pri pokušaju jasnog odvajanja indoktrinacije od edukacije. Svjesni da ljudi nude različite nepotpune definicije koje nedovoljno dobro zahvaćaju opseg

²¹ Oxford Learner's Dictionaries, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/indoctrination> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

²² Gatchel (1972), str. 8.

²³ *Isto*, str. 9.

indoktrinacije, filozofi odgoja odlučili su istražiti taj pojam i njegovu uporabu s ciljem da formuliraju savršenu definiciju koja će nam razjasniti u kojim slučajevima dolazi do indoktrinacije.

U poglavlju koje slijedi predstaviti će *objektivistički* i *kontekstualistički* pristup definiranju indoktrinacije te navesti probleme s kojima se ti pristupi susreću.

4. DVA PRISTUPA DEFINIRANJU INDOKTRINACIJE

U drugoj polovici 20. stoljeća razvila se velika rasprava o tome što je indoktrinacija odnosno što je to što određenu praksu čini indoktrinacijom.²⁴ Istraživalo se pojam tako što se tražilo glavno obilježje odnosno *srž*, a primarni je cilj bio formulirati što precizniju definiciju indoktrinacije kako bismo osvijestili razlike između edukacije i indoktrinacije te bili u mogućnosti ukloniti neke od postupaka iz vlastite prakse. Pretpostavljalo se, dakle, da postoji neka srž indoktrinacije koju je moguće otkriti ako se dovoljno potrudimo i proučimo pojam „sa svih strana“. Takav pristup možemo nazvati *objektivističkim*. Njega karakterizira pokušaj izbjegavanja subjektivnosti i vjerovanje u mogućnost „objektivne i univerzalne definicije indoktrinacije“.²⁵

S time se ne slažu pobornici *kontekstualističkog* pristupa.²⁶ Oni smatraju da tijekom istraživanja u obzir treba uzeti kontekst u kojemu se određena praksa odvija te da ne postoji nikakva srž na kojoj je moguće utemeljiti univerzalnu definiciju indoktrinacije. Prakse koje nazivamo indoktrinacijom odvijaju se „u prostoru i vremenu“ što znači da ne smijemo zanemariti utjecaj društva i vremenskog perioda na taj pojam.²⁷

U potpoglavljima slijedi detaljniji opis navedenih pristupa (u kontekstu rasprave o indoktrinaciji).

4.1. OBJEKTIVISTIČKI PRISTUP

Za ovaj je pristup, dakle, karakteristično vjerovanje da postoji srž unutar pojma indoktrinacije, da se istraživanjem približavamo toj srži te da je moguće formulirati preciznu i univerzalnu definiciju indoktrinacije jednom kada se ta srž otkrije. Međutim, koji su uopće kandidati koji se razmatraju kao potencijalna srž indoktrinacije? Poslužimo se već spomenutim primjerom nastavnika koji želi uvjeriti učenike da treba prihvatiti određenu komunističku ideju. Moguće je tvrditi da se ovdje radi o indoktrinaciji zato što se osobama

²⁴ Za pregled različitih shvaćanja tog pojma, vidi: Snook (1972a).

²⁵ Lewin (2022), str. 615.

²⁶ Vidi: Neiman (1989) i Lewin (2022).

²⁷ Neiman (1989), str. 54.

usađuje određeni sadržaj koji je neprovjeren (u ovom slučaju i neprovjerljiv), netočan ili kontroverzan; ne znamo jesu li komunističke ideje točne, niti to možemo provjeriti. Prema ovom gledištu, upitan *sadržaj* koji se prenosi je ono što praksu čini indoktrinacijom. Prema drugom gledištu, ono što praksu čini indoktrinacijom je upitna *metoda*. U navedenom primjeru s nastavnikom to je metoda koja ne uključuje davanje razloga i ne daje prostora drugim mogućnostima. Treća mogućnost je reći da srž indoktrinacije čini *namjera* indoktrinatora. Nastavnik u primjeru ima namjeru uvjeriti slušatelje u komunističku ideju koju promiče, i upravo ga zato (prema ovom kriteriju) možemo smatrati indoktrinatorom, a praksu kojom se koristi indoktrinacijom. Još jedna mogućnost je reći da govorimo o indoktrinaciji onda kada slušatelj bespogovorno prihvati komunističku ideju iz primjera. Prema ovom gledištu, glavno obilježje indoktrinacije leži u *posljedicama*; praksu nazivamo indoktrinacijom ako je njezina posljedica nekritično usvajanje nekog vjerovanja. Objektivisti, dakle, smatraju da odgovor na pitanje „Što je to indoktrinacija?“ leži u jednom od navedenih obilježja.²⁸

Većina će, na temelju etimologije pojma, zaključiti da odgovor na pitanje leži u određenoj vrsti *sadržaja*. Kako bismo govorili o indoktrinaciji, mora nastupiti usađivanje neke doktrine za koju vrijedi da je „ili pogrešna ili barem ne znamo je li istinita.“²⁹ U prijevodu, indoktriniramo onda kada usađujemo netočan sadržaj (primjerice, da je *Zemlja ravna*) ili sadržaj za koji nismo sigurni je li istinit (da *Bog postoji*). Ono što je problematično kod ovog gledišta je činjenica da slučaj usađivanja sadržaja za koji smo sigurni da je točan nikada ne može biti prozvan indoktrinacijom. Dakle, slučaj u kojemu nastavnik poučava neku znanstvenu činjenicu bez navođenja razloga i objašnjenja ne može se smatrati slučajem indoktrinacije, a možda bi trebao. Oni koji smatraju da odgovor na pitanje o tome što je indoktrinacija leži u metodi koja se koristi iznijet će takav prigovor. Također, moglo bi se prigovoriti i da je u određenim situacijama teško odrediti trebamo li neki sadržaj smatrati kontroverznim ili ga trebamo smatrati točnim.³⁰

Willis Moore, koji odgovor na pitanje vidi u *metodi*, govori o edukaciji kao o „*idealnoj* metodi koju treba koristiti u što većoj mjeri“, dok indoktrinaciju opisuje kao „neracionalan, ali nužan sastojak u procesu poučavanja kojega treba koristiti u vrlo rijetkim

²⁸ Postoje i stajališta koja kombiniraju neka od navedenih obilježja, ali i ona nailaze na probleme. Njima se u ovom radu neću baviti.

²⁹ Flew (1972), str. 66.

³⁰ Bailey (2010), str. 275.

slučajevima kada okolnosti to traže od nas“.³¹ Dakle, edukacija se može opisati kao skup postupaka i tehnika koji trebaju prevladavati i biti najzastupljeniji u poučavanju, dok je indoktrinacija nešto suprotno – neracionalna metoda koju bi trebalo izbjegavati što je više moguće. Prakse koje podrazumijevaju prešućivanje razloga i alternativa, zabranu propitkivanja ili odbijanje kultiviranja razuma osobe koju se poučava, prema ovom kriteriju, trebaju se smatrati indoktrinacijom. Međutim, postoji problem s ovim gledištem. Ako prihvatimo metodu kao presudan kriterij, tada se čini da bismo i poticanje učenja gradiva napamet mogli nazvati indoktrinacijom. Ili bismo, primjerice, morali prihvatiti da je ponavljanje pravila ponašanja jedna vrsta indoktrinacije. U oba se slučaja tehnika memorizacije predstavlja kao jedina vrijedna, dok se druge ni ne spominju, a ne postoji ni mnogo prostora za propitkivanje navedene tehnike. Prema Baileyu, odgovor na pitanje što je indoktrinacija ne leži u metodi zato što je „vrlo teško zamisliti metode koje su karakteristične jedino za indoktrinaciju.“³²

Kao zastupnika stajališta da je *namjera* presudna u određivanju je li nešto indoktrinacija možemo navesti Ivana Snooka. Snook smatra da „[o]soba indoktrinira ako poučava P (propoziciju ili skup propozicija) s namjerom da učenik ili učenici vjeruju u P neovisno o dokazima“.³³ U ovom slučaju edukator ima važnu ulogu – točnije, njegova namjera i cilj. Ako edukator ima želju da učenik prihvati određenu ideju neovisno o dokazima, tada ga imamo pravo nazvati indoktrinatorom. Međutim, što je sa situacijama kada takva namjera ne postoji, a svejedno nam se čini da dolazi do indoktrinacije? Uzmimo za primjer nezainteresiranog nastavnika kojemu je potpuno svejedno hoće li učenici prihvatiti određenu ideju neovisno o dokazima ili neće. Već dugo radi u školi i više ne razmišlja o tome što predaje, kako predaje i kako na učenike utječe njegovo predavanje; jednostavno predaje tako što navodi ono što je u skladu s njegovom slikom svijeta, a ostalo zanemaruje. Izlaže vrlo suhoparno i ne zaustavlja se kako bi čuo što učenici imaju za reći. Taj nastavnik nema namjeru indoktrinirati, što bi po Snookovom kriteriju značilo da se u ovom slučaju ne radi o indoktrinaciji. Dakle, iako poučava samo ono što je u skladu s njegovim pogledom na svijet, iznosi nepotpune informacije i zanemaruje kritički pristup problemu, taj nastavnik ne može biti optužen za indoktrinaciju. Je li *namjera* dobar kriterij za određivanje radi li se o indoktrinaciji?

³¹ Moore (1972), str. 75.

³² Bailey (2010.), str. 276.

³³ Snook (1972b), str. 119-120.

Četvrto gledište stavlja naglasak na osobu koja usvaja određeno vjerovanje odnosno na *posljedicu* poučavanja. Eamonn Callan, kada govori o tome što je indoktrinacija, navodi da je ona prisutna onda kada u učeniku postoji „vjerovanje koje on posjeduje i nastavlja posjedovati neovisno o dokazima i razlozima.“³⁴ Prema takvom shvaćanju, o indoktrinaciji govorimo onda kada je nečije poučavanje dovelo do toga da njegovi slušatelji bez utemeljenja vjeruju u ideju koju on promiče. Problem koji nastaje stavljanjem naglaska na posljedicu je taj da dolazi do indoktrinacije samo onda kada slušatelj „zagriže udicu“; ali pitanje je što je s onima koji ne usvoje navedeno vjerovanje? Hoćemo li reći da je nastavnik indoktrinator u slučaju u kojem učenik usvoji vjerovanje bez utemeljenja, a poreći da se radi o indoktrinaciji u slučaju njegovog kolege iz klupe koji nije usvojio navedeno vjerovanje? Upitno je mora li nastupiti navedena posljedica kako bismo neku praksu mogli nazvati indoktrinacijom.

Vidimo da različiti autori zastupaju različita stajališta kada se postavi pitanje srži indoktrinacije. Međutim, u potpoglavlju koje slijedi vidjet ćemo da to nije jedini pristup analizi indoktrinacije.

4.2. KONTEKSTUALISTIČKI PRISTUP

Kao što je već rečeno, kontekstualisti smatraju da je potraga za srži indoktrinacije uzaludna te da ne uspijeva dati zadovoljavajuć opis tog fenomena. Takav se stav jasno vidi kod Lewina:

„Možda se nadamo da će iz takvog pristupa proizaći čvrsti kriteriji za određivanje srži indoktrinacije, ali ja tvrdim da je takva nada uzaludna. Mala je vjerojatnost da će nam esencijalizam koji pretpostavlja ova vrsta filozofskog pristupa pomoći u rješavanju problema definiranja indoktrinacije. Toliko se često raspravlja o tom pojmu da niti jedna suvremena teorija ne može izbjeći povijesnu analizu.“³⁵

Iz ovog odlomka može se iščitati da je razumljivo to što pokušavamo pronaći kriterije i otkriti srž indoktrinacije, ali autor nije uvjeren u plodnost takvog pristupa. Mnogi su raspravljali o pojmu indoktrinacije i svatko je nudio stavove koji su na neki način uvjetovani povijesnim i lokalnim kontekstom. Pristupiti pitanju indoktrinacije tako što ćemo tražiti skrivenu srž znači

³⁴ Callan (1985), str. 115.

³⁵ Lewin (2022), str. 613.

izdvojiti ju iz konteksta u kojemu se ona pojavljuje i zanemariti utjecaj društva i vremena na poimanje te prakse. Prema Neimanu, nužno je da „svi, uključujući i filozofe, gledamo na sebe kao na ljudska bića koja su uronjena u život koji živimo“ što znači da bi na jednak način trebali promatrati i postupke odnosno prakse kojima se koristimo u svakodnevnom životu.³⁶ Vrlo je važno promotriti slučaj u kojemu osoba određenu praksu naziva indoktrinacijom, ustanoviti kakav je njezin pogled na indoktrinaciju (odnosno ustanoviti smatra li je dobrom ili lošom) i pokušati shvatiti zbog čega ima takav pogled. Neiman nas također potiče na to da posebnu pažnju obratimo na kontekst u kojemu su objektivisti tražili odgovor na pitanje o indoktrinaciji.³⁷

Kritika koju bi objektivisti mogli uputiti ovom stajalištu je ta da subjektivnost preuzima vodstvo i da se radi o svojevrsnom relativizmu. Ako kažemo da kontekst igra veliku ulogu u određivanju što je indoktrinacija i u stvaranju našeg pogleda na taj fenomen, tada se čini kao da sve može biti indoktrinacija, ali i da ništa ne mora biti. Također slijedi da indoktrinacija može biti nešto dobro i nešto loše. Objektivisti se pitaju kako se možemo zadovoljiti s takvim neodređenim pogledom na taj fenomen te kako nam takva spoznaja može pomoći u situacijama kada je potrebno djelovati kao edukator. Međutim, ne mora se na kontekstualistički pristup gledati kao na onaj koji će zbuniti edukatore, već kao na pristup koji će ih potaknuti na razmišljanje o tome što različite skupine očekuju od edukacije te o idealima koje žele postići. Svijest o ulozi konteksta (vremenskog perioda i stavova društva) na naše poimanje određene prakse omogućit će nam da propitkujemo neke poglede na edukaciju koji su duboko ukorjenjeni u tradiciju kojoj pripadamo. U većini europskih zemalja, pa tako i u Hrvatskoj, najviše se vrednuje kultiviranje razuma te stvaranje autonomnog djelatnika koji je svjestan mogućnosti i koji sam može izabrati, uz dobre razloge, ono što smatra najboljim. Neke druge zemlje, koje u manjoj mjeri vrednuju takvu autonomiju, kao ideal edukacije mogu navesti usmjeravanje osobe tako što je se uči da stvara navike i bez pogovora djeluje u skladu s vrijednostima koje to društvo smatra važnima. Bitno je uočiti da će prvi na indoktrinaciju gledati kao na praksu koja „omete“ ostvarivanje autonomije i kritičkog mišljenja te je vrlo vjerojatno prozvati lošom praksom koju uvijek treba nastojati izbjeći. Drugi će na nju gledati kao na praksu koja omogućava usmjeravanje pojedinca i osigurava usvajanje vrijednosti koje su tom narodu važne. Također će na nju gledati kao na praksu koja je poželjna i koja se može

³⁶ Neiman (1989), str. 55.

³⁷ *Isto.*

smatrati dijelom edukacije. Izgleda da je teško istinski razumjeti što je indoktrinacija bez uzimanja u obzir tko, kada i kako koristi taj pojam.

U sljedećim ću poglavljima indoktrinaciji pristupiti upravo na takav način; neću se truditi formulirati univerzalnu definiciju tog pojma, već ću pokušati pokazati da indoktrinaciju možemo bolje razumjeti ako ju promatramo kao fenomen prisutan ovdje i sada. Budući da u ovom radu ne mogu istražiti svaki postojeći kontekst, usredotočit ću se na onaj kojemu mi pripadamo – kontekst liberalnog društva koje teži razvoju racionalne autonomije pojedinca i integraciji kritičkog pristupa u edukaciju.³⁸ Vidjet ćemo koje se prakse unutar tog konteksta smatraju indoktrinacijom, kako se gleda na indoktrinaciju te pokušati ustanoviti zbog čega se razvio takav pogled.

³⁸ *Racionalnu autonomiju* možemo definirati kao sposobnost koja podrazumijeva samostalno evaluiranje razloga te kontrolu nad donošenjem zaključaka i odluka.

5. KRITIČKO MIŠLJENJE I RACIONALNA AUTONOMIJA KAO OBJEKTIVNA SVRHA EDUKACIJE?

Ideja da se tek u novije vrijeme inzistira na kritičkom mišljenju nije sasvim točna. Moguće je reći da taj naziv nastaje i aktivno se primjenjuje tek u novije vrijeme, ali nije tako da se u prošlosti nije inzistiralo na principima koje taj pojam obuhvaća. Težnju za razvijanjem kritičkog mišljenja možemo vidjeti već kod Sokrata. Dijalozi koje je vodio sa svojim sugovornicima uključivali su propitkivanje onoga što se smatra neupitnim, evaluaciju razloga i protuprimjera te oprez u zaključivanju. Tvrditi nešto bez da se o tome duboko promislilo smatrao je naivnim i nedovoljno opreznim, a cilj mu je bio ukazati na važnost skeptičnosti i razmatranja drugih mogućnosti. Samouvjereno gledanje u jednom smjeru nije bio poželjan ishod. Na temelju navedenoga, možemo reći da je cilj Sokratovih razgovora (koje možda možemo nazvati i *predavanjima*) bio stvaranje umova koji uviđaju kompleksnost pitanja koja nam se pojavljuju te umova koji ne „srljaju“ u zaključke.

Iako se u Sokratovim metodama vidi želja za poticanjem kritičkog mišljenja, nije ga sasvim ispravno nazvati predstavnikom kritičkog mišljenja – to bi bio svojevrсни anakronizam. Čovjek koji je eksplicitno govorio o kritičkom mišljenju i naglašavao njegovu važnost bio je američki filozof John Dewey. Iako Dewey govori o *refleksivnom mišljenju*, opis i definicija poklapaju se s pojmom kritičkog mišljenja. U svom djelu *Kako mislimo* on navedenu vrstu mišljenja opisuje kao temeljito propitkivanje naših vjerovanja tako što razmatramo razloge i dokaze koji ta vjerovanja podupiru.³⁹ Važno je, dakle, „izvagati“ razloge i upoznati problem prije nego što odlučimo prihvatiti vjerovanje ili zastupati određeno stajalište.

Deweyjeve misli imale su jako velik utjecaj na američke i europske edukatore. Vjerovao je u racionalnost čovjeka i zagovarao da se takva racionalnost treba kultivirati jer ona dovodi do autonomije i rasta u intelektualnom smislu. Prema njegovom mišljenju, edukacija bi trebala proizvesti kritične „umove“ koji će biti u stanju sami donositi zaključke i odluke te postati autonomni u smislu da će moći živjeti u skladu s uvjerenjima o kojima su dobro promislili.⁴⁰ Svrha edukacije je, dakle, poticanje takve

³⁹ Dewey (1910), str. 6.

⁴⁰ Za bolje razumijevanje Deweyjeve filozofije, vidi: Golubović (2018).

vrste mišljenja i stvaranje od učenika autonomnog djelatnika koji može donositi sudove neovisno o tome što je u određenom trenutku uvriježeno. Iz navedenog gledišta slijedi da prakse koje nas sputavaju u dostizanju tog cilja ne mogu biti smatrane edukacijskima. Onim praksama koje isključuju propitkivanje, inzistiraju na usvajanju unaprijed određenih zaključaka i zanemaruju ulogu učenikova razuma u procesu učenja, prema tom gledištu, nije mjesto u odgojno-obrazovnom procesu.

Važno je naglasiti da su vjera u demokraciju i liberalne ideje igrale važnu ulogu u izgradnji Deweyjeve teorije. Ako pogledamo njegovu pozadinu, odnosno ako uzmemo u obzir iz koje tradicije dolazi, tada nam je jasno zbog čega se zalaže za kritičko mišljenje i autonomiju pojedinca. U procesu opisivanja što je u edukaciji poželjno, Dewey je napravio jasnu distinkciju između *demokratskog* i *autoritarnog* obrazovanja koja može biti shvaćena kao prvi stadij borbe protiv indoktrinacije.⁴¹ Stvaranjem takve distinkcije, stvorila se i normativnost koja nam daje do znanja što je dobro, a što loše. Budući da indoktrinacija nije kompatibilna s ciljevima demokratskog obrazovanja (koje se smatra poželjnim), ubrojilo ju se u drugu skupinu i na nju se „prilijepio“ negativan prizvuk koji nosi i danas.

Velika većina liberalnih i demokratskih zemalja promiče ideju da bi edukacija trebala stvoriti čovjeka koji kritički pristupa pitanjima na koja nailazi te autonomnog čovjeka koji može birati između različitih mogućnosti. Težimo tome da naši građani budu racionalni ljudi i odbijamo biti društvo koje će drugi opisivati kao stado koje samo prati naredbe i čini ono što ostali čine. Njeguemo kritički pristup i autonomiju, što je razumljivo, ali čini mi se da griješimo kada pretpostavljamo da je to objektivna svrha edukacije. Posljedica inzistiranja na tome da edukacija ima jednu objektivnu svrhu kojoj moramo ostati odani u svakom trenutku dovodi do osuđivanja određenih praksi te do nerazumijevanja onih koji poučavaju na drukčiji način. Također, dolazimo u situaciju da izbjegavamo neku praksu (koju smatramo lošom) čak i onda kada je ona najbolje rješenje.

Upravo se to dogodilo s indoktrinacijom. Ta praksa ne uključuje kritički pristup, već ju karakterizira prikazivanje određenog vjerovanja kao jedine mogućnosti koju treba prihvatiti neovisno o alternativama. Slušatelju se predstavlja određena ideja i očekuje se da ju bespogovorno usvoji upravo u onom obliku u kojem je prezentirana. Vidimo da

⁴¹ Raywid (1980), str. 2.

indoktrinacija nije usmjerena prema ostvarenju onih ciljeva koje zastupnici kritičkog mišljenja smatraju plemenitima i zbog toga je prozvana nepoželjnom i ne-edukacijskom praksom.

U nastavku ću nastojati pokazati da se na indoktrinaciju ne mora nužno gledati kao na lošu i ne-edukacijsku praksu.

6. DVA LICA INDOKTRINACIJE

Na indoktrinaciju se, kao što smo već ustanovili, većinom gleda kao na lošu praksu koja nikako nije poželjna. Smatra se da ona nema plemenitu svrhu i da ne dovodi do poboljšanja ili napretka, već do velikih gubitaka kod pojedinca i, posljedično, kod društva. Međutim, mislim da to nije jedino „lice“ indoktrinacije te da zastupnici kritičkog mišljenja griješe kada je opisuju kao lošu i nepoželjnu. Ona nije nužno negativna praksa i postoje slučajevi kada je poželjna, čak i u liberalnim društvima.

Svrha ovog poglavlja, koje je ujedno i posljednje poglavlje rada, je „razbiti“ ili barem oslabiti predrasudu da je indoktrinacija nužno loša praksa koju nije moguće smatrati edukacijskom. Predstavit ću slučajeve indoktrinacije u kojima ju se s punim pravom može nazvati lošom i ne-edukacijskom praksom, ali ću ponuditi i primjere u kojima ona može biti smatrana dobrom i poželjnom unatoč činjenici da ne uključuje kritički pristup. To su primjer *edukacije vojnika* i primjer *poučavanja navikama i vrijednostima*. Protivno mišljenju strastvenih zastupnika kritičkog mišljenja, nastojat ću pokazati da umanjivanje autonomije i zanemarivanje kritičkog mišljenja nisu razlog za prozivanje određene prakse lošom i ne-edukacijskom.

6.1. NE-EDUKACIJSKA I NEPOŽELJNA INDOKTRINACIJA

Naravno da postoje slučajevi indoktrinacije koja ne dovodi do napretka i koju nije pogrešno nazvati indoktrinacijom u lošem smislu. Takvu vrstu indoktrinacije razumno je nazvati ne-edukacijskom praksom zato što pojedinca ne poboljšava ni u kojem smislu, već ga stavlja u lošije stanje od onoga u kojem je bio prije provođenja takve „edukacije“. Od njega se želi stvoriti osoba paraliziranog uma čiji se način razmišljanja može usporediti s onim karakterističnim za robote. Rijetki će takav slučaj indoktriniranja opisati kao prihvatljiv postupak u procesu edukacije.

Kao primjer takvog slučaja možemo uzeti vođu kulta čiji je glavni cilj zavladata određenom grupom sljedbenika. Jedan od njegovih ciljeva je okupiti istomišljenike, ali cilj koji prevladava je stvoriti sljedbu koja će slušati sve što on kaže i prihvatiti svako

stajalište koje on zastupa. U procesu uvjeravanja vođa koristi razne tehnike koje omogućavaju lakše upijanje vjerovanja; on prilagođava i modificira istinu, manipulira, ponavlja u beskraj, „igra“ na emocije, osuđuje svaki pokušaj propitkivanja i usađuje strah. Vođa poduzima navedene korake, ne iz nužnosti, već iz želje za stvaranjem sljedbenika koji će kimati glavom na sve ono što predloži. On ih želi lišiti autonomije i spriječiti bilo koji pokušaj kritičkog pristupa temi ili sadržaju o kojem se razgovara. Ovdje ne postoji nikakav plemenit cilj; usađivanje vjerovanja u slušatelje potaknuto je isključivo željom za vladanjem i sličnim sebičnim razlozima. Budući da se ne teži nikakvom napretku (ne računajući napredak sebičnog vođe), indoktrinacija o kojoj je ovdje riječ opravdano će biti prozvana lošom, nepoželjnom i ne-edukacijskom.

Do takve indoktrinacije ne dolazi samo u kultovima i sektama. Često se takvi „vođe“ mogu naći u školama i na fakultetima. Primjerice, postoje nastavnici čiji cilj nije stvoriti boljeg pojedinca ili bolje društvo, već im je cilj „trenirati“ strogoću i stvoriti učenike koji će imati jednake poglede kao i oni. U tom procesu osuđuju kritički pristup zato što on otežava proces usađivanja vjerovanja, a od učenika očekuju da bespogovorno prihvate ono što im se predstavi. Ta praksa ne vodi ničemu dobrome. Zanemaruje se uloga učenikova razuma i potiče bespogovorno prihvaćanje vjerovanja što ne dovodi ni do napretka pojedinca, ni do napretka društva. Takvu je indoktrinaciju teško nazvati edukacijskom praksom budući da nema pozitivnih ishoda. Ne može se nazvati ni poželjnom (ili dobrom) praksom zato što se umanjuje racionalna autonomija učenika i zanemaruje kritički pristup, bez da za to postoji opravdan razlog.

Uz navedeno, kao primjer loše indoktrinacije može se navesti i predavanje nastavnika koji pretjerano sumnja u znanstvene spoznaje te je sklon prihvaćanju teorija zavjere.⁴² Takav će nastavnik biti sklon promoviranju (nezdravog) skepticizma prema znanosti i stavljanju znanstvenih činjenica „u isti koš“ s neprovjerenim ili neplauzibilnim tezama. U tom će razredu ideja da je *Zemlja ravna* i ideja da je *Zemlja okrugla* biti potpuno ravnopravne iako se u velikoj mjeri razlikuju po dokazima koji ih potkrepljuju. Spomenuti nastavnik veličat će određenu „alternativnu“ ideju koja mu se čini zanimljivom i očekivat će da njegovi učenici prihvate tu ideju kako bi potvrdili status „pravih“ mislioca koji izbjegavaju bespogovorno prihvaćanje stavova stručnjaka. Ni u ovom slučaju ne možemo govoriti o dobroj odnosno poželjnoj indoktrinaciji, a ne

⁴² Povijest je pokazala da protivnici znanstvenog konsenzusa ponekad budu u pravu. Međutim, smatram da to nije razlog da se u učionici razvija nezdravi skepticizam prema znanosti.

možemo reći ni da se radi o edukacijskoj praksi. U ovom primjeru ne teži se napretku, već je cilj stvoriti skeptike koji sumnjaju u stručnjake i prihvaćaju vjerovanja na temelju intuicije ili osobne preferencije. Takva je posljedica vrlo pogubna i za pojedinca i za društvo kojemu on pripada.

U gore navedenim primjerima možemo vidjeti da indoktrinacija ima svoju lošu stranu. Takva je indoktrinacija nepoželjna i za nju se opravdano tvrdi da je ne-educacijska. U potpoglavlju koje slijedi predstaviti ću slučajeve indoktrinacije koji također uključuju umanjivanje racionalne autonomije i manjak kritičkog pristupa, ali ne zaslužuju etiketu „loše“ indoktrinacije koja im se često priljepljuje.

6.2. EDUKACIJSKA I „POŽELJNA“ INDOKTRINACIJA

6.2.1. EDUKACIJA VOJNIKA

Svaka zemlja želi biti sigurna da u rat šalje dobro pripremljene vojnike. Kada kažem *dobro pripremljene*, tada mislim na vojnike koji su i fizički i psihički spremni za bojište. Oni moraju pokazati snagu, agilnost i izdržljivost, ali isto tako i usvojiti određene ideje koje vojnika čine vojnikom. Snagu se stječe kroz zahtjevne vježbe u raznoraznim uvjetima, a „mozak“ vojnika se stječe usvajanjem ideja i vrijednosti koje se u vojsci smatraju poželjnim. Nadređeni žele stvoriti *prave* vojnike i žele to postići što prije, a u tome im pomažu metode koje uključuju usađivanje vjerovanja, umanjivanje racionalne autonomije i izbjegavanje propitkivanja. Metode i postupci koje koriste u procesu transformacije mozga civila u mozak vojnika često se opisuju kao indoktrinacija.

Treba uzeti u obzir da se novaci susreću s velikom zadaćom. To su ljudi koji su do jučer živjeli živote prema vlastitim pravilima, a sada moraju upoznati potpuno nova pravila i promijeniti određena vjerovanja. Oni moraju postati *vojnici*; moraju promijeniti svoj pogled na dužnosti, pogled na ubijanje i pogled na vlastiti identitet. Bez tih promjena, teško će se stvoriti vojnik koji je spreman dati sve za svoju zemlju i svoj narod. Naravno, nisu sve prakse koje nadređeni koriste pri edukaciji vojnika opravdane i poželjne, ali smatram da je usađivanje navedenih uvjerenja i pogleda u ovom kontekstu

i opravdano i poželjno. Neki će to nazvati indoktrinacijom, ne praveći razliku između ove vrste indoktrinacije i indoktrinacije opisane u prethodnom potpoglavlju, ali čini mi se da je vrlo važno shvatiti da postoje relevantne razlike među njima. Dok indoktrinacija u prethodnom potpoglavlju ne dovodi do napretka i podrazumijeva umanjivanje racionalne autonomije pojedinca iz osobnih razloga, indoktrinacija vojnika vodi do napretka i umanjuje racionalnu autonomiju samo kako bi vojniku olakšala snalaženje u ratu. Smatram da bi strastveni zastupnici kritičkog mišljenja koji smatraju da je razvoj racionalne autonomije i poticanje kritičnosti objektivna svrha edukacije trebali uvažiti navedenu razliku te odustati od vjerovanja da je indoktrinacija nužno loša i ne-educacijska praksa.

Vrijeme je da bolje objasnim što točno indoktrinacija vojnika uključuje i pokažem kako to dovodi do napretka. Prvo i osnovno, vojnik mora usvojiti drukčiji način razmišljanja kada je u pitanju donošenje odluka i „vaganje“ razloga. Lopez smatra da indoktrinirani vojnici posjeduju vjerovanje da treba slijediti naredbe i da se na zdrav razum treba oslanjati manje nego što mislimo.⁴³ U prijevodu, može se reći da vojnici usvajaju potpuno novi mehanizam koji se koristi pri donošenju odluka i pri procjenjivanju što treba uvažiti kao dobar razlog za djelovanje. Naravno, to ne znači da vojnici samo slijepo slijede svaku naredbu koju dobiju, ali mislim da se možemo složiti da je kultura slijedenja naredbi vrlo zastupljena u vojsci. Vojnik neće nužno djelovati kao robot i izvršiti bilo koju naredbu koju dobije u žaru borbe, ali činjenica je da se proces donošenja odluka vojnika i proces donošenja odluka novaka u velikoj mjeri razlikuju. Smatram da bi kritički pristup i inzistiranje na racionalnoj autonomiji ugrozili vojnika više nego što bi mu pomogli; postoji rizik da takav pristup dovede do potpune paralize vojnika onda kada je potrebno donijeti odluku i nešto učiniti. Pretjerano analitički um u takvim je situacijama velika prepreka.

Osim navedenog, u vojnika se mora usaditi drukčiji pogled na ubijanje drugog ljudskog bića. Razumno je pretpostaviti da većina novaka ubijanje smatraju odbojnim, ali to se mora promijeniti kako bi mogli postati vojnici. McGurk i skupina autora, koji se bave psihologijom vojnika, napominju kako indoktrinacija u svrhu promjene pogleda na ubijanje često uključuje procese kao što su *dehumanizacija* i *deindividuacija*

⁴³ Lopez (2013), str. 50-51.

protivnika.⁴⁴ Na protivnika se, dakle, mora početi gledati kao na čovjeka bez osobnog identiteta. Lakše je, pretpostavlja se, pucati u čovjeka kojega vidimo samo kao pripadnika protivničke vojske, nego u čovjeka u kojem vidimo složeno biće s osobnim identitetom. Nakon deindividuacije, protivnika se često i dehumanizira. Ne samo da se negira njegov osobni identitet, nego se o njemu govori kao o nekome tko ne zaslužuje biti smatran čovjekom. Vojnik koji suparnike vidi kao „ratne strojeve“ koji zastupaju pogrešne vrijednosti intenzivnije će „osjetiti“ svoju dužnost i lakše će opravdati ubojstvo boraca na drugoj strani. Također valja istaknuti da se u procesu mijenjanja pogleda na ubojstvo često naglašava i bivanje na dobroj odnosno pravoj strani.⁴⁵ Iako se opisana indoktrinacija može činiti okrutnom, izgleda da je vrlo važna u procesu stvaranja vojnika. Borci koji nisu u stanju ispucati metak u protivnika neće uspjeti ispuniti svoju zadaću, a riskiraju ugroziti i suborce i domovinu. Upravo zbog toga nadređeni odlučuju u vojnike usaditi navedena vjerovanja o protivnicima.

Proces indoktrinacije novaka također podrazumijeva promjenu pogleda na samoga sebe. Pri dolasku u vojsku, novak pridaje veliku važnost svom osobnom identitetu – on zna tko je, kakav je i što je postigao u životu. Vojnik, s druge strane, veću važnost pridaje kolektivnom identitetu i promatra sebe kao pripadnika grupe vojnika. Lopez navodi kako je jedna od glavnih svrha edukacije vojnika upravo promjena prioriteta novaka; on mora zanemariti vlastite interese, a na prvo mjesto staviti interese grupe.⁴⁶ Vjerovanje koje se usađuje je da si važan dio grupe vojnika, dok tvoj osobni identitet skoro pa i ne postoji. Taj se proces često opisuje kao proces „ponovne izgradnje“ osobe.⁴⁷

Iz gore navedenog možemo zaključiti da se edukacija vojnika u velikoj mjeri oslanja na indoktrinaciju. Međutim, je li takvu indoktrinaciju ispravno nazvati lošom i ne-edukacijskom praksom? Smatram da nije.⁴⁸ Indoktrinacija u edukaciji vojnika nužna je kako bismo stvorili borce koji su spremni na užase koji ih očekuju. Treba uzeti u obzir da je rat nužno zlo i da ga nije moguće izbjeći, a na nužno zlo važno je biti spreman. Razumno je pretpostaviti da će vojnik koji sluša naredbe iskusnijih, razmišlja

⁴⁴ McGurk et al. (2006), <https://vfpuk.org/2017/01/28/joining-the-ranks-indoctrination/> (datum pristupa: 5. kolovoza 2023.)

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ Lopez (2013), str. 52.

⁴⁷ McGurk et al. (2006), <https://vfpuk.org/2017/01/28/joining-the-ranks-indoctrination/> (datum pristupa: 5. kolovoza 2023.)

⁴⁸ Naravno, indoktrinacija u vojsci često je popraćena fizičkim kažnjavanjem i izživljavanjem. Važno je naglasiti da taj dio ne opravdam.

o interesima skupine i nije paraliziran strahom od ubijanja biti uspješniji na bojištu nego vojnik koji se vodi vlastitim interesima i pretjerano razmišlja o tome treba li pucati. Iako indoktrinaciju vojnika karakterizira manjak kritičkog pristupa i umanjivanje racionalne autonomije, smatram da je ona, za razliku od indoktrinacije opisane u prethodnom potpoglavlju, poželjna zato što je usmjerena prema vrijednom cilju. Želi se stvoriti vojnike koji su sposobni obraniti svoju zemlju i svoj narod, a čini se da indoktrinacija pomaže u tome. Također, mislim da ju možemo smatrati edukacijskom praksom zato što je usmjerena prema ostvarenju određenog napretka. Ona se u vojsci koristi zato što se smatra da indirektno dovodi do povećanja sigurnosti zemlje te zaštite naroda i kulture, a čini mi se da to možemo nazvati napretkom.

6.2.2. POUČAVANJE NAVIKAMA I VRIJEDNOSTIMA

Edukacija djeteta vrlo je zahtjevan zadatak koji roditeljima nerijetko predstavlja velik teret. Glave „novopečenih“ roditelja vrlo su često pune pitanja na koja nije moguće ponuditi tako jednostavan odgovor. Pitaju se, primjerice, koja bi znanja dijete trebalo usvojiti i kojim bi vještinama trebalo ovladati, ali i kako bi se ono trebalo ponašati i koje bi vrijednosti trebalo usvojiti. Važno im je da njihovo dijete odraste u osobu koja posjeduje određena znanja, ali praksa pokazuje da im je mnogo važnije stvoriti osobu koja je usvojila vrijednosti i navike potrebne za život u društvu. Svjesni da njihov utjecaj igra važnu ulogu u razvoju djeteta, roditelji često odlučuju od najranijih dana u dijete usađivati vrijednosti i navike koje oni smatraju poželjnim. Drugim riječima, roditelji počinju indoktrinirati svoje dijete.

Čini se groznim reći da roditelji indoktriniraju svoju djecu, međutim, važno je naglasiti da se ovdje radi o indoktrinaciji koju možemo nazvati nužnom i poželjnom. Budući da djeca nisu u mogućnosti „izvagati“ razloge za određene postupke i procijeniti (ne)prihvatljivost određenog ponašanja, roditelji odlučuju u njihovo ime i koriste se indoktrinacijom kako bi im omogućili snalaženje u društvu. Green smatra da indoktrinacija „ima vrlo dobru i važnu ulogu u edukaciji“ i ističe kako ona „može biti korisna kao uvod u poučavanje“.⁴⁹ Na indoktrinaciju je, dakle, moguće gledati kao na

⁴⁹ Green (1972), str. 35.

praksu koja je vrlo korisna onda kada složeniji oblici poučavanja nisu prikladni. Naravno da je poželjno nuditi razloge za vjerovanje i razmatrati alternative, ali takav se pristup može pokazati kontraproduktivnim kada su mala djeca u pitanju. Prekritički pristup može zbuniti dijete i stvoriti u njegovoj glavi još veći broj pitanja. Prešućivanje alternativa i razloga ponekad je pametan izbor budući da dijete „još nije u stanju razumjeti i evaluirati razloge“.⁵⁰

Takav se pristup često koristi kada se u djecu žele „usaditi“ određene *navike* koje roditelji smatraju vrijednima i korisnima. Primjerice, roditelji često svoju djecu uče da budu uredna odnosno da vode računa o urednosti vlastite sobe. Djeca su poznata po tome da uživaju u „kreativnom neredu“ i poprilično se dobro snalaze u takvom neredu. Iako su podovi prepuni igračkama, a ormarići prepuni crteža i slikovnica, djeca se time ne zamaraju; roditelji su ti koji smatraju da je potrebno promijeniti navike djeteta. Oni neće s djetetom ulaziti u raspravu o tome je li uistinu potrebno biti uredan, već će u dijete pokušati usaditi vjerovanje da čovjek treba biti uredan zato što oni smatraju da je korisno imati takvo vjerovanje. Inzistirat će na tome da dijete pospremi sobu i bude uredno unatoč tome što se radi o njihovoj osobnoj procjeni. Nije teško shvatiti zašto tako postupaju. Propitkivanje ideje da treba težiti urednosti i razmatranje alternativa djetetu neće biti od koristi, a čak se može i pokazati kontraproduktivnim zato što će dijete pomisliti da ideja o urednosti na kojoj roditelji inzistiraju nije toliko važna. Cilj je da dijete što prije stekne naviku za koju (prema mišljenju roditelja) postoje dobri razlozi, a to ćemo, čini mi se, najuspješnije ostvariti predstavimo li određenu ideju kao jedinu mogućnost.⁵¹ Iako u ovom slučaju nedostaje kritički pristup i ne potiče se racionalna autonomija pojedinca, smatram da je pogrešno osuditi ovu praksu. Ovakva je indoktrinacija i poželjna i nužna kako bi djeca uspješno usvojila one navike koje su u njihovoj sredini uvriježene.

Osim navika, u djecu se žele usaditi i određene *vrijednosti*. Zamislimo situaciju u kojoj dijete odbija pozdraviti susjede. Svaki put kada sretne susjeda, to dijete okrene glavu i ode u drugom smjeru. Roditelji će tada u dijete pokušati usaditi ideju da treba pozdraviti susjede tako što će ju predstaviti kao jedinu mogućnost. Izrazi li dijete nezadovoljstvo, reći će mu da to mora činiti. Jednako kao i u primjeru s urednosti, ovdje

⁵⁰ Lewin (2022), str. 619.

⁵¹ Valja napomenuti da nećemo vječno poučavati na taj način. Poželjno je početi poticati kritički pristup jednom kada djeca dovoljno sazriju.

se radi o želji roditelja koja se predstavlja kao opći zakon iako ona to nije. To se čini zato što roditelji smatraju da postoje dovoljno dobri razlozi za takvo vjerovanje – razlozi koje dijete u trenutnom stadiju razvoja vjerojatno ne razumije. Dijete koje smatra da ne treba pozdraviti susjeda zato što mu taj susjed ne igra nikakvu ulogu u životu teško će uvažiti razloge za vjerovanje da treba pozdraviti susjeda. Ta će misija postati još teža ukoliko roditelj krene analizirati alternativna gledišta. Ako dijete shvati da ono na čemu roditelj inzistira nije opći zakon, vrlo vjerojatno neće vidjeti potrebu za usvajanjem spomenute vrijednosti. Smatram da ovaj primjer, kao i prethodni, pokazuje da indoktrinacija ima važnu ulogu u odgoju manje djece. Ona se u oba primjera koristi kako bi poboljšala pojedinca, a čini mi se da je to dovoljno da u ovom slučaju bude smatrana poželjnom edukacijskom praksom.

ZAKLJUČAK

Možemo primijetiti da je indoktrinacija puno složenija nego što se čini. Znamo da ona podrazumijeva usađivanje (upitnih) vjerovanja na upitan način, ali nismo u potpunosti sigurni kako bismo ju definirali. Radi se o nejasnom pojmu kojega je teško precizno „zahvatiti“ nekom definicijom, a postavlja se i pitanje je li uopće moguće formulirati dovoljno dobru definiciju koja će obuhvatiti sve one slučajeve koji bi trebali biti obuhvaćeni. Objektivisti vjeruju u mogućnost pronalaska takve definicije, ali ja taj pristup ne smatram dovoljno dobrim. Smatram da indoktrinaciju treba shvatiti kao „fleksibilan“ pojam koji se najbolje razumije kada se promatra unutar određenog konteksta. Ne bismo se trebali zamarati pitanjem koje su točne granice indoktrinacije, već se pitati što bi određena skupina smatrala indoktrinacijom i zašto. Također, ne bismo trebali pretpostavljati da se radi o neprihvatljivoj i ne-edukacijskoj praksi, nego ostaviti otvorenu mogućnost da se radi o praksi koja može biti i korisna i poželjna.

Smatram da je jedan od glavnih razloga zbog kojih je indoktrinacija dobila negativnu etiketu upravo prenaplašena kultura kritičkog mišljenja. Iako mislim da treba težiti razvoju kritičkog mišljenja kod ljudi, čini mi se da preveliko naglašavanje njegove vrijednosti dovodi do osuđivanja onih praksi koje ne uključuju ciljeve kao što su inkorporacija kritičkog pristupa u poučavanje i razvijanje racionalne autonomije. Strastveni pobornici kritičkog mišljenja izbjegavat će indoktrinaciju samo zato što ona ne ostvaruje navedene ciljeve, čak i u onim slučajevima kada se ona pokazuje kao najbolje rješenje. Primjerom edukacije vojnika i primjerom usađivanja navika i vrijednosti pokušao sam pokazati korisnost indoktrinacije u barem nekim situacijama; nadam se da sam u tome uspio. Ako i nisam, nadam se da sam čitatelja barem potaknuo na razmišljanje o ovom zanimljivom fenomenu.

Neki će mi zamjeriti što u ovom radu nisam „otkrio“ što je točno indoktrinacija, ali to mi nije bio ni cilj. Cilj je bio promijeniti pogled na tu praksu koja se vrlo često opisuje kao zlo koje *uvijek* treba izbjegavati. Iako se indoktrinacija često koristi u neopravdane svrhe kao što je stvaranje slijepih sljedbenika, ona se pokazuje kao vrlo korisna praksa kada se vojnike priprema za borbu i kada se djeci žele prenijeti određene vrijednosti i navike. Ona se, dakle, može koristiti i u dobre svrhe. Sve navedeno me navodi na zaključak da je opis indoktrinacije kao nužno loše i ne-edukacijske prakse

potpuno pogrešan. Ona je sredstvo koje se može koristiti i u dobre i u loše svrhe, a procjena o tome je li poželjna ili nije uvelike ovisi o stavovima pojedinca i o pogledima koje on ima na edukaciju.

LITERATURA

- Bailey, Richard (2010) Indoctrination. U: Bailey, Richard et al., ur. (2010) *The SAGE Handbook of Philosophy of Education*. London: SAGE Publications Ltd.
- Callan, Eamonn (1985) McLaughlin on Parental Rights. *Journal of Philosophy of Education*, 19, 1, str. 111-118.
- Dewey, John (1910) *How We Think*. Boston: D.C. Heath & Co.
- Flew, Antony (1972) Indoctrination and doctrines. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gatchel, Richard H. (1972) The evolution of the concept. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Golubović, Aleksandra (2010) Filozofija odgoja. *Riječki teološki časopis*, 36, 2, str. 609-624.
- Golubović, Aleksandra (2018) Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja. *Odgojno-obrazovne teme*, 1, 1-2, str. 141-162.
- Green, Thomas F. (1972) Indoctrination and beliefs. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Lewin, David (2022) Indoctrination. *Journal of Philosophy of Education*, 56, 4, str. 612-626.
- Lopez, Michael E. (2013) *The Nature of Indoctrination and its Role in a Proper Education*. Los Angeles: UCLA.
- Moore, Willis (1972) Indoctrination and democratic method. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Neiman, Alven M. (1989) Indoctrination: A contextualist approach. *Educational Philosophy and Theory*, 21, 1, str. 53-61.
- Raywid, Mary A. (1980) The Discovery and Rejection of Indoctrination. *Educational Theory*, 30, 1, str. 1-10.

Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.

Snook, Ivan A. (1972b) Indoctrination and moral responsibility. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.

Snow, Nancy (2019) Propaganda. U: Vos, Tim P.; Hanusch, Folker, ur. (2019) *The International Encyclopedia of Journalism Studies*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Wilson, John (1972) Indoctrination and rationality. U: Snook, Ivan A., ur. (1972a) *Concepts of Indoctrination*. London: Routledge and Kegan Paul.

Zvonarević, Mladen (1975) Ispiranje mozga i primjer obrade psihokriminogenog ponašanja pojedinca delikventa. *Revija za sociologiju*, 5, 3, str. 26-36.

INTERNETSKI IZVORI

McGurk, Dennis et al. (2006) *Joining the Ranks: The Role of Indoctrination in Transforming Civilians to Service Members*. URL:
<https://vfpuk.org/2017/01/28/joining-the-ranks-indoctrination/> (datum pristupa: 5. kolovoza 2023.)

Cambridge Dictionary,
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indoctrination> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44619> (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727> (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27332> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

Hrvatski jezični portal,
https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFtjXhA%3D&keyword=odgoj (datum pristupa: 1. kolovoza 2023.)

Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)

Oxford Learner's Dictionaries,
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/indoctrination> (datum pristupa: 22. lipnja 2023.)